

ВИБОРЧА РАДА UA

АНАЛІЗ ПЕРСПЕКТИВНОСТІ ПРОГРАМ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ

Блок № 1. Політико-правові реформи

Відповідно до розробленої методології було проаналізовано передвиборні програми 5 політичних партій, яким на дострокових виборах 21 липня 2019 р. вдалося пройти до Верховної Ради України, а саме партій «Слуга народу», «Голос», «Європейська солідарність», «Батьківщина», «Опозиційна платформа – За життя». Програми вивчалися на предмет охоплення ними питань, виділених експертами в блок №1 «Політико-правові реформи».

Для аналізу були використані передвиборні програми партій, які вони подають до ЦВК і які оприлюднюються на сайті ЦВК згідно із ч. 2 ст. 54 Закону України «Про вибори народних депутатів». Додатково були також проаналізовані повні програми політичних партій. Щоправда, лише 2 з 5 партій («Голос» і «Європейська солідарність») розмістили на своїх веб-сайтах розгорнуті версії програм. До того ж у випадку «Європейської солідарності» на сайті розміщена програма партії-попередниці – Блоку Петра Порошенка «Солідарність» – датована 28 серпня 2015 р.

Було проаналізовано голосування депутатських фракцій за законопроекти, подані на розгляд Верховної Ради з метою реалізації тих чи інших положень партійних програм. Фактично, для цілей цього дослідження виявилось достатнім вивчити голосування лише фракції «Слуга народу», адже без її підтримки Верховна Рада не здатна ухвалити жодного рішення.

До розгляду було взято також законодавчі ініціативи парламентських фракцій, висвітлені на відповідних партійних веб-сайтах. На жаль, лише 2 з 5 парламентських партій («Голос» і «Опозиційна платформа – За життя») систематично оприлюднюють на власних веб-сайтах інформацію про розроблені й подані фракціями законопроекти.

Слуга народу

Політико-правові реформи доволі детально висвітлені в передвиборній програмі цієї партії. Зокрема, в ній містяться положення щодо продовження децентралізації і розширення повноважень громад, перетворення держадміністрацій на префектури, перезавантаження Вищої ради правосуддя і Вищої кваліфікаційної комісії суддів, запровадження інституту присяжних і мирових суддів, відновлення кримінальної відповідальності за незаконне збагачення, забезпечення незалежності або перезапуск антикорупційних органів, запровадження системи винагороди громадян за виявлення випадків корупції, створення механізму народного вето на закони, посилення ролі референдумів, запровадження виборів за пропорційною системою з відкритими списками, скасування недоторканості народних депутатів і запровадження механізму їх відкликання, перезавантаження прокуратури, позбавлення СБУ, ГПУ та НП функцій в економічній сфері, запровадження механізму захисту свідків тощо.

За критерієм актуальності оцінка програми не є однозначною. З одного боку, в ній містяться положення, спрямовані на вирішення актуальних проблем України (напр., щодо зміни виборчої системи, боротьби з корупцією, судової реформи). З іншого боку, низка положень мають відверто популістський характер (народне вето на прийняті закони, скасування депутатської недоторканості), а їхня актуальність є сумнівною.

За критерієм реалістичності програму партії «Слуга народу» складно оцінювати, абстрагуючись від результатів дострокових парламентських виборів. Реалізація низки положень програми (напр., про скасування недоторканості народних депутатів) все ж потребує у подальшому внесення змін до Конституції, в той час як решта може бути реалізована шляхом ухвалення відповідних законів. З огляду на результат, отриманий партією, її програму слід оцінити як реалістичну в технічній частині можливостей втілення обіцянок, адже для виконання більшості її положень достатньо лише голосування членів відповідної депутатської фракції.

За результатами дочасних виборів до Верховної Ради України партія «Слуга народу» самостійно сформувала більшість в складі 251 депутата. Завдяки цьому фракція партії в парламенті може приймати закони без урахування позицій інших парламентських партій, а також вносити зміни до Конституції шляхом за умови підтримки цих змін хоча б частиною представників інших фракцій або позафракційних депутатів. Це також означає, що законопроекти, внесені на розгляд Верховної Ради депутатами опозиційних фракцій, практично не мають шансів на схвалення.

Наявність більшості у Верховній Раді дозволила фракції партії «Слуга народу» швидко приступити до реалізації положень своєї передвиборної програми. Протягом перших трьох тижнів роботи Верховної Ради IX скликання частина з цих положень вже реалізована або перебуває на етапі реалізації. Така швидкість виконання стала

можливою також завдяки тому, що фракція «Слуга народу» *de facto* лише затверджує розроблені в Офісі Президента законопроекти, ігноруючи потребу в детальному розгляді й обговоренні цих ініціатив. Таким чином, станом на 19 вересня 2019 р. в рамках блоку №1 «Політико-правові реформи» Верховною Радою, а фактично фракцією «Слуги народу», прийняті такі рішення:

- направлено на висновок Конституційного Суду проект Закону «Про внесення змін до статті 106 Конституції України (щодо закріплення повноважень Президента України утворювати незалежні регуляторні органи, Національне антикорупційне бюро України, призначати на посади та звільняти з посад Директора Національного антикорупційного бюро України і Директора Державного бюро розслідувань) №1014;
- прийнято Закон «Про внесення змін до деяких законів України щодо перезавантаження влади» №1066;
- прийнято Закон «Про особливу процедуру усунення Президента України з поста (імпічмент)» №1012;
- прийнято в першому читанні проект Закону «Про внесення змін до деяких законів України щодо діяльності органів суддівського врядування» №1008 (на виконання пункту програми «*Перезавантажимо Вищу раду правосуддя і Вищу кваліфікаційну комісію суддів*»);
- прийнято за основу проект Закону «Про внесення змін до Закону України «Про запобігання корупції» щодо викривачів корупції» №1010 (на виконання пункту програми «*Запровадимо систему грошової винагороди для громадян за виявлення корупції*»);
- прийнято Закон «Про внесення зміни до Закону України «Про Вищий антикорупційний суд» (щодо початку роботи суду)» №1025 (на виконання положення програми «*Забезпечимо реальну незалежність антикорупційних органів, неефективні чи скомпрометовані органи – перезапустимо*»);
- прийнято за основу проект Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення ефективності інституційного механізму запобігання корупції» №1029 (на виконання положення програми «*Забезпечимо реальну незалежність антикорупційних органів, неефективні чи скомпрометовані органи – перезапустимо*»);
- прийнято за основу проект Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо конфіскації незаконних активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, і покарання за набуття таких активів» №1031 (на виконання пунктів програми «*Впровадимо обов'язкову конфіскацію майна корупціонерів*» та «*Повернемо відповідальність чиновників за незаконне збагачення*»);

- направлено на висновок Конституційного Суду проект Закону «Про внесення змін до статті 93 Конституції України (щодо законодавчої ініціативи народу)» №1015;
- прийнято Закон «Про внесення змін до статті 80 Конституції України (щодо недоторканності народних депутатів України)» №7203 (на виконання положення програми «Скасуємо недоторканність народних депутатів»);
- направлено на висновок Конституційного Суду проект Закону «Про внесення змін до статей 85 та 101 Конституції України (щодо уповноважених Верховної Ради України)» №1016;
- направлено на висновок Конституційного Суду проект Закону про внесення зміни до статті 85 Конституції України (щодо консультативних, дорадчих та інших допоміжних органів Верховної Ради України) №1028;
- направлено на висновок Конституційного Суду проект Закону «Про внесення змін до статей 76 та 77 Конституції України (щодо зменшення конституційного складу Верховної Ради України та закріплення пропорційної виборчої системи)» №1017;
- направлено на висновок Конституційного Суду проект Закону «Про внесення змін до статті 81 Конституції України (щодо додаткових підстав дострокового припинення повноважень народного депутата України)» №1027;
- направлено на розгляд в Комітет проект Закону «Про внесення змін до Закону України «Про статус народного депутата України» (щодо приведення Закону України «Про статус народного депутата України» у відповідність із Конституцією України)» №1038;
- розглядається проект Закону «Про внесення змін до Регламенту Верховної Ради України щодо протидії зловживанням прав народних депутатів у ході законодавчої процедури» №1043;
- направлено на розгляд в Комітет проект Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України та визнання таким, що втратив чинність, Закону України «Про Перелік документів дозвільного характеру у сфері господарської діяльності» щодо прискорення дерегуляції у сфері господарської діяльності» №1067 (на виконання пункту програми «Звільнимо бізнес від свавілля чиновників і рейдерів – значно скоротимо перелік фінансових і господарських злочинів, за які настає кримінальна відповідальність»);
- прийнято Закон «Про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо зменшення тиску на бізнес» №1080 (на виконання пункту програми «Звільнимо бізнес від свавілля

чиновників і рейдерів – значно скоротимо перелік фінансових і господарських злочинів, за які настає кримінальна відповідальність»);

- прийнято Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо першочергових заходів із реформи органів прокуратури» №1032 (на виконання пункту програми «Здійснимо радикальне очищення та перезавантаження прокуратури»);

- направлено на розгляд Комітету проект Закону про внесення змін до Закону України «Про Державне бюро розслідувань» щодо удосконалення діяльності Державного бюро розслідувань №2116.

Як видно з наведеного вище переліку, законопроекти, які підтримує фракція «Слуга народу» у Верховній Раді, не лише містять норми, спрямовані на реалізацію передвиборної програми партії, але й виходять далеко за її межі. Фактично, законотворча активність фракції більшою мірою спрямована на реалізацію положень передвиборної програми кандидата на посаду Президента України В. Зеленського.

Проблематика політико-правових реформ й справді дуже актуальна для України, проте практично до всіх законопроектів, що були прийняті чи розглядаються Верховною Радою (фактично фракцією «Слуги народу»), представники експертної спільноти висувають обґрунтовані претензії.

- Так, низка законопроектів, підтриманих фракцією «Слуга народу» містять положення, спрямовані на послаблення парламентаризму і приниження статусу народного депутата України. Зокрема законопроекти №1014, №1017, №1027, №1015, №1038, №1043 містять положення, які:

- запроваджують додаткові підстави для позбавлення депутата мандата;

- запроваджують обмеження права законодавчої ініціатив депутата, встановлюючи мінімальну кількість народних депутатів, що має право законодавчої ініціативи;

- зменшують склад Верховної Ради на третину і погіршують доступ депутатів до Конституційного Суду;

- посилюють імперативний мандат і контроль керівництва фракції над депутатом всупереч принципу вільного мандата парламентаря, резолюціям Парламентської Асамблеї Ради Європи і рекомендаціям Венеційської комісії;

- декларативно включають до суб'єктів права законодавчої ініціативи «народ України» без деталізації того, що означає цей термін в цьому контексті й як реалізувати це право;

– обмежують вплив опозиційних фракцій на законотворчий процес і позбавляють опозиційних депутатів права на виступ на пленарних засіданнях щодо запропонованих ними поправок і пропозицій.

- Законопроект №1014 пропонує конституційні зміни, направлені не на оптимізацію повноважень Президента, а на необґрунтовану концентрацію влади і легалізацію на конституційному рівні попередніх неконституційних практик.

- Законопроект №1008 містить ризики посилення політичної залежності суддів та керованості суддівського корпусу, зокрема через покладення основних заходів реформи на чинний склад ВРП, який відіграв у саботажі попередніх реформ таку ж роль, як і ВККС.

- Закон №1066 зменшує роль Комісії з питань вищого корпусу державної служби, запроваджує контрактну форму проходження державної служби, що не відповідає принципу стабільності, який передбачає призначення державних службовців безстроково, звужує права осіб на оскарження рішень конкурсної комісії та права державних службовців на оскарження рішень керівника державної служби з питань проходження та припинення державної служби, збільшує дискрецію суб'єкта призначення (тобто ухвалення рішення на власний розсуд) під час вибору з кандидатур, запропонованих Комісією з питань вищого корпусу державної служби і т. д.

- Закон №1032 необґрунтовано зупиняє роботу Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів, створює умови для кулуарного формування тимчасових атестаційних комісій і усунення від цього процесу органів прокурорського самоврядування, порушує принципи організації прокуратури, збільшує строки для звільнення прокурорів і створює можливості для штучного затягування цього процесу, тощо.

За критерієм конкретності, вимірюваності, визначеності в часі програма є доволі якісною. Більша частина її положень викладені конкретно і є вимірюваними (за шкалою «виконано/невиконано»), однак в програмі не зазначені терміни їх виконання.

За критерієм цілісності й несуперечливості програма також є доволі якісною, адже охоплює комплекс взаємопов'язаних проблем, хоч і не однаковою мірою. Так, програма оминає увагою проблеми реформування уряду і системи виконавчої влади, поверхово в ній описано також бачення партією подальших кроків в сфері децентралізації.

Опозиційна платформа – За життя

Блок питань щодо політико-правових реформ не отримав детальної розробки в програмі партії «Опозиційна платформа – За життя».

В програмі партія декларує перехід до парламентської республіки, розширення повноважень місцевого самоврядування (включно з правом населення обирати керівників регіональної влади), забезпечення незалежності судової гілки влади, посилення кримінальної відповідальності за скоєння корупційних злочинів посадовцями, реформу правоохоронної системи і створення муніципальної поліції.

Розлогіше і конкретніше описане в програмі бачення реформи виборчого і референдумного законодавства, а також реформа парламенту. Так, декларується прийняття Закону «Про всеукраїнський та місцеві референдуми за народною ініціативою», на яких народ зможе висловлювати недовіру Президенту, Кабміну і Верховній Раді і таким чином відправляти їх у відставку, а також приймати рішення про відставку керівників місцевих органів влади; перехід від корупційної змішаної виборчої системи до пропорційної системи з відкритими списками; зняття недоторканості з Президента України, народних депутатів, суддів і ухвалення закону про ТСК.

За критерієм актуальності оцінити програму однозначно досить складно. В ній згадані справді актуальні проблеми, як-от перехід до пропорційної виборчої системи із відкритими списками або реформа правоохоронної системи, але водночас актуальність багатьох інших є сумнівною (наприклад, перехід до парламентської республіки).

За критерієм реалістичності ця програма також отримує змішані оцінки. Реалізації низки її положень (особливо тих, щодо яких існує широкий політичний і суспільний консенсус) можлива шляхом прийняття відповідних законів, натомість кілька інших (наприклад, щодо переходу до парламентської республіки) потребуватимуть внесення суттєвих змін до Конституції, що є достатньо нереалістичним.

Щодо **критерію конституційності**, то партія не обумовлює виконання своєї програми змінами до Конституції, хоч і вказує їх як бажану мету.

За критерієм конкретності, вимірюваності, визначеності в часі програма не є якісною. Більшість її положень сформульовані вкрай загально і неконкретно (наприклад, «забезпечення незалежності судової гілки влади»). Виняток становлять пропозиції щодо прийняття конкретних законів в частині реформи виборчого законодавства, референдумів, реформи парламенту і статусу народних депутатів. Більшість положень програми не вимірювані, також в програмі не зазначені строки їх виконання.

Програма є більш-менш якісною за критерієм цілісності й несуперечливості, адже в ній хоч і дуже стисло і неконкретно, але згадано всі найважливіші питання з блоку №1 «Політико-правові реформи». Взаємосуперечливих положень в програмі також не міститься.

З метою реалізації положень своєї передвиборної програми фракція «Опозиційної платформи – За життя» підготувала такі законопроекти:

- про внесення змін до Кримінального кодексу України (щодо кримінальної відповідальності народних депутатів України при неособистому голосуванні) № 1127;
- про загальноукраїнський і місцеві референдуми з народної ініціативи № 1123 (на виконання положення *«прийняття Закону “Про всеукраїнський та місцеві референдуми за народною ініціативою”»*);
- про парламентську опозицію № 1211.

Фракція «Опозиційної платформи – За життя» підтримала також низку законопроектів, суб'єктом подання яких є Президент України або фракція «Слуга народу», зокрема проект Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо конфіскації незаконних активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, і покарання за набуття таких активів» №1031 (прийнятий в першому читанні), проект Закону про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо зменшення тиску на бізнес №1080 та проект Закону про внесення змін до статті 93 Конституції України (щодо законодавчої ініціативи народу) №1015. Водночас, фракція не підтримала законопроекти №1012 (про імпичмент) і №7203 (про зняття недоторканості народних депутатів), хоча передвиборна програма партії містила обіцянку скасувати недоторканість президента і народних депутатів України.

Голос

Партія «Голос» – єдина з представлених в цьому дослідженні партій, яка розмістила на своєму веб-сайті не лише передвиборну програму, але й повну версію програми партії.

У передвиборній програмі проблематика політико-правових реформ розкрита фрагментарно. З одного боку, в програмі проголошено обіцянки скоротити непотрібні функції державного апарату і зробити його ефективним, змінити судову систему, налагодити ефективну антикорупційну систему, перетворити парламент на місце ухвалення потрібних людям рішень. Водночас, передвиборна програма оминає

увагою питання децентралізації, реформи виборчого законодавства і референдумів, реформування органів правопорядку.

Однак в повній версії програми, розміщеній на веб-сайті партії, міститься більш детальний перелік положень і намірів в сфері політико-правових реформ. Так, в сфері реформування уряду і системи виконавчої влади програма пропонує скоротити невластиві функції, завершити реструктуризацію держапарату, продовжити практику конкурсного добору на державну службу, максимально «оцифрувати» взаємодію громадян із державою. В сфері децентралізації програма містить наміри продовжувати передачу ресурсів на місця, закріпити децентралізацію й новий територіальний устрій в Конституції, а також сприяти подальшому створенню і розвитку ОТГ. В сфері реформи судочинства партія пропонує перезавантажити Вищу кваліфікаційну комісію суддів і Вищу раду правосуддя, створити дієвий механізм виконання судових рішень шляхом запровадження інституту приватних виконавців, створити умови для функціонування суду присяжних, запровадити електронний документообіг в судах тощо. В сфері боротьби проти корупції партія обіцяє підтримувати незалежність АКС, посилювати повноваження НАБУ з проведення розслідувань, перезавантажити САП та НАЗК, повернути кримінальну відповідальність за незаконне збагачення, створити систему цивільної конфіскації награбованого майна і систему захисту викривачів, а також вдосконалювати електронну систему публічних закупівель. У сфері реформи виборчого законодавства партія пропонує впровадити пропорційну систему з відкритими списками, створити систему електронного голосування на виборах, запровадити жорстку відповідальність за підкуп виборців і т. д. У сфері реформи парламенту, статусу народних депутатів і конституційної організації влади партія пропонує скасувати депутатську недоторканність, скоротити чисельність депутатського корпусу, викорінити «кнопкодавство», запровадити норму про позбавлення мандата для «прогульників», запровадити процедуру імпичменту Президента. В сфері реформування органів правопорядку програма пропонує реформувати генеральну прокуратуру, повернути норму про наявність у Генерального прокурора юридичної освіти, ліквідувати антикорупційні підрозділи в СБУ і позбавити СБУ повноважень із розслідування економічних злочинів.

За критерієм актуальності передвиборна програма партії «Голос» не є якісною, оскільки в ній поза увагою лишилися кілька блоків проблем – децентралізація, реформа виборчого законодавства, реформування органів правопорядку – а деякі інші розкрито дуже поверхово. Водночас, повна версія програми є значно якіснішою за цим критерієм.

За критерієм реалістичності програма партії є доволі якісною, оскільки більшість її положень можна реалізувати шляхом прийняття окремих законів. Що стосується тих положень, виконання яких вимагає внесення змін до Конституції, то їх підтримує й більшість інших парламентських партій, що робить реалізацію цих положень доволі ймовірною.

Щодо **критерію конституційності**, то партія не ставить виконання положень своєї програми в залежність від змін до Конституції (окрім тих випадків, коли власне і пропонуються такі зміни). Реалізація низки положень програми потребуватиме внесення змін до Конституції.

За критерієм конкретності, вимірюваності, визначеності в часі передвиборна програма не є якісною, оскільки часто-густо не містить конкретних пропозицій або ідей, а лише констатує наявні проблеми. Обіцянки сформульовані в такий спосіб не є вимірюваними і не мають строків виконання. Водночас, повна версія програми, розміщена на веб-сайті партії, є значно якіснішою за цим критерієм, оскільки містить перелік конкретних положень (наприклад, законів, які треба прийняти).

За критерієм цілісності передвиборна програма не є якісною, оскільки лише фрагментарно і достатньо поверхово охоплює блок політико-правових реформ. Повна версія програми не має цього недоліку. Обидві версії програми не містять **суперечливих** положень.

З метою реалізації положень своєї передвиборної програми фракція «Голос» зареєструвала такі законопроекти:

- законопроект №2090, яким має розпочатись реформа спеціальних органів України. Він передбачає, зокрема, скорочення невластивих функцій Служби безпеки України у сфері боротьби з корупцією, організованою злочинністю та контррозвідувального захисту економіки держави, а також ліквідацію відповідних підрозділів СБУ (на виконання положення програми *«Зробимо СБУ підвізною народу»*);

- альтернативний законопроект про відновлення кримінальної відповідальності за незаконне збагачення №1031-2, що на відміну від президентського проекту, який у 15 разів збільшує виведену з-під кримінальної відповідальності вартість незаконно набутих активів (14,4 млн грн), повертає цей поріг до рівня 3 мільйонів гривень (на виконання положення програми *«Повернемо кримінальну відповідальність за незаконне збагачення високопосадовців»*);

- законопроект №2034, що пропонує, зокрема, удосконалити систему електронної реєстрації, що унеможливить неперсональну реєстрацію депутатів на засіданнях, а також — збільшити кількість тижнів і днів для пленарних засідань і тривалість вечірнього засідання до вичерпання всіх питань порядку денного. Професійну етику депутатів пропонується врегулювати Кодексом парламентської етики (на виконання положення програми *«Парламент стане місцем ухвалення рішень, яких потребують люди, а не рядком неефективних витрат у державному бюджеті»*);

- альтернативний президентському законопроект №2116-1 про Державне бюро розслідувань. Він передбачає звільнення Романа Труби з посади керівника і повне перезавантаження відомства.

Також фракція «Голосу» підтримала низку законопроектів, поданих на розгляд Верховної Ради Президентом України чи фракцією «Слуга народу», які повною чи частковою мірою спрямовані на реалізацію положень передвиборної програми партії. Зокрема, депутати від фракції «Голосу» голосували за прийняття законопроектів №1025 (щодо розвантаження Антикорупційного суду), №1010 (щодо викривачів корупції), №1031 (про відновлення відповідальності за незаконне збагачення і конфіскацію незаконних активів), №1080 (щодо зменшення тиску на бізнес), №7203 (щодо зняття депутатської недоторканності).

Європейська солідарність

Блок питань щодо політико-правових реформ не є детально розробленим у програмі партії «Європейська солідарність».

У своїй програмі партія декларує наміри завершити децентралізацію, перезавантажити суди і завершити судову реформу, зосередитися на ліквідації причин корупції, в тому числі через спрощення адміністративних процедур і впровадження цифрових технологій, позбавлення правоохоронних органів й органів безпеки повноважень втручатися в господарську діяльність.

У повній програмі, розміщеній на сайті партії, детальніше розписане бачення партією різних політико-правових реформ. Так, в сфері діяльності органів виконавчої влади партія декларує прихильність до принципів аполітичної і професійної державної служби, що формується шляхом відкритих прозорих конкурсів, а також наголошує на необхідності «цифровізації» державної служби та її прозорості. У сфері децентралізації повна програма пропонує посилити фінансову спроможність громад і надати громадянам механізму впливу на місцеве самоврядування шляхом запровадження місцевих плебісцитів і регіональних референдумів. У сфері судочинства повна програма наголошує на незалежності судової гілки влади, переатестації суддів, запровадженні конкурсних процедур, прозорості призначення суддів незалежним органом, що складатиметься з фахівців з бездоганною репутацією. У сфері боротьби з корупцією повна програма пропонує зробити доходи і витрати чиновників публічними, запровадити моніторинг діяльності чиновників шляхом зовнішнього аудиту органів влади. У сфері реформи виборчого законодавства програма наголошує на запровадженні державного фінансування партій та обмеження виборчих фондів, а також на переході до виборчої системи із відкритими партійними списками. Нагадаємо, однак, що повна програма, розміщена на сайті партії «Європейська солідарність», є програмою партії Блок

Петра Порошенка «Солідарність» від серпня 2015 року. Програма застаріла, тому її положення наведені тут лише з довідковою метою.

За критерієм актуальності передвиборну програму партію слід оцінити як якісну. Всі її положення спрямовані на реалізацію важливих політико-правових реформ, таких як реформа децентралізації, завершення судової реформи, спрощення адміністративних процедур і т. д. У ній нема положень, які можна розцінити як популістичні чи відірвані від реалій країни.

За критерієм реалістичності програма також є якісною. Реалізація більшості зазначених в ній положень можлива шляхом прийняття відповідних законів. А враховуючи те, що озвучені в програмі положення загалом близькі й до позицій більшості інших партій, реалізація цих положень є цілком можливою.

Щодо **критерію конституційності**, то партія не обумовлює виконання своєї програми змінами до конституції і не пропонує вносити зміни до Конституції.

За критерієм конкретності, вимірюваності, визначеності в часі програма не є якісною. Більшість її положень сформульовані загально і неконкретно, як-от теза «Перезавантаження усіх судів має завершити реформу судової системи». Більшість положень програми не вимірювані, також в програмі не зазначені строки їх виконання.

Програма є не надто якісною **за критерієм цілісності**, адже в ній ігнорується низка питань з блоку №1 «Політико-правові реформи», як-от питання реформи виборчого законодавства і референдумів, реформа парламенту, реформування уряду і системи виконавчої влади. Водночас, **взаємосуперечливих** положень програма в собі не містить.

На жаль, на веб-сайті партії «Європейська солідарність» не ведеться систематичне висвітлення законотворчої діяльності цієї фракції у Верховній Раді.

Фракція «Європейської солідарності» підтримала низку законопроектів, спрямованих на реалізацію положень своєї передвиборної програми. Так, фракція голосувала разом із фракціями «Слуги народу», «Батьківщини» і «Голосу» за законопроекти №1025 (про розвантаження Антикорупційного суду), №1080 (щодо зменшення тиску на бізнес) і №7203 (щодо зняття депутатської недоторканності).

Батьківщина

У передвиборній програмі «Батьківщини» питання з блоку №1 «Політико-правові реформи» не висвітлений.

Відповідно, **за критерієм актуальності** в частині політико-правових реформ програма партії отримує найнижчу можливу оцінку, оскільки вона ігнорує цілий

спектр вкрай важливих проблем. З огляду на відсутність відповідних положень оцінити програму за іншими критеріями не видається можливим.

На жаль, на веб-сайті партії «Батьківщина» не ведеться систематичне висвітлення законотворчої діяльності відповідної фракції у Верховній Раді.

Фракція «Батьківщина» підтримала низку законопроектів в сфері політико-правових реформ. Зокрема, фракція голосувала разом із фракцією «Слуги народу» та в окремих випадках іншими фракціями за такі законопроекти: № 1025 (щодо розвантаження Антикорупційного суду), №1010 (щодо викривачів корупції), №1031 (про відновлення відповідальності за незаконне збагачення і конфіскацію незаконних активів), № 1080 (щодо зменшення тиску на бізнес), №7203 (щодо зняття депутатської недоторканності), №1015 (щодо законодавчої ініціативи народу), №1014 (щодо закріплення повноважень Президента України утворювати незалежні регуляторні органи, Національне антикорупційне бюро України, призначати на посади та звільняти з посад Директора Національного антикорупційного бюро України і Директора Державного бюро розслідувань).

Блок 3. Національна безпека, оборона та зовнішня політика

На програмному рівні найбільш серйозний підхід до розробки основ політики національної безпеки і оборони, а також до закордонних справ продемонстрували «Європейська солідарність» та «Батьківщина». Проте усі партії, за винятком «Опозиційної платформи – за життя», схилилися до декларування надто загальних принципів та цілей, не обтяжуючи себе конкретними зобов'язаннями та пропозиціями щодо їх втілення. Усі намагалися лише продемонструвати своє бажання припинити війну на Донбасі та повернути Крим, але не наважувалися пояснити своїм виборцям ціну та строки досягнення цих цілей.

Часто партії просто переказують положення законів чи Конституції України. Положення програм партій відображають політичні побоювання свого керівництва. Наприклад, «Батьківщина» уникає однозначної відповіді, чи потрібен референдум для вступу до НАТО; «Європейська солідарність» нічого не згадує про необхідність подолати корупцію в оборонно-промисловому комплексі; «Слуга народу» не зобов'язується просуватися до членства в НАТО.

«Опозиційна платформа – За життя» взагалі відзначилася тим, що підготувала програму у стилістиці «постправди» або ж «альтернативної правди», тобто, взагалі відмовилася визнавати факт російської агресії та окупації Криму й Донбасу. Натомість, ОПЗЖ прямо запропонували втілювати таку безпекову і зовнішню політику, яка б мала беззаперечне схвалення Росії.

Найбільш проблемними за змістом є положення програми «Слуга народу» та політична риторика її фактичного лідера – Президента України Володимира

Зеленського. Як впливає з аналізу, програма партії та публічні виступи Президента залишають простір для різних тлумачень, а також не сприяють чіткому дотриманню виборчих обіцянок, даних партією та президентом стосовно політики національної безпеки, європейської та євроатлантичної інтеграції.

Слуга народу

Програмні положення партії «Слуги народу» у сфері оборони та зовнішньої політики є набором тез і загальних гасел без конкретизації. Проте, навіть незважаючи на досить стислий виклад, можна зробити такі висновки:

- 1. У програмі партії перемішано принципи, цілі та засоби.** Зокрема, цілком конкретними механізмами втілення рішень є «законодавчий супровід ініціатив Президента», підтримка «ініціативи Президента щодо перезавантаження відносин із найближчими сусідами України на заході» та прийняття «законів, необхідних для виконання Угоди про Асоціацію між Україною та ЄС і розширення співпраці з Євросоюзом і НАТО»; ціллю є встановлення видатків на оборону на рівні 5% ВВП, проте це є вимогою закону, яку треба дотримуватися незалежно від політичних поглядів; водночас запровадження «найжорсткіших покарань за корупцію та розкрадання у Збройних силах і Міноборони» є гаслом – принципом політики, без конкретизації строків та заходів для його втілення.
- 2. Низка положень свідчить про недостатність знань про поточну ситуацію в сфері безпеки оборони.** Зокрема, зобов'язання запровадити «систему навчання та перенавчання солдатів та офіцерів» є беззмістовним, оскільки така вже система існує, і мова може йти або про вдосконалення, або про реформування цієї системи. Далі, непрофесійною є пропозиція «децентралізувати та демонополізувати оборонні держзакупівлі», оскільки рішення про закупівлі приймає уряд і Міноборони, а не окремі військові підрозділи.
- 3. У сфері зовнішньої політики «Слуга народу» уникає давати чіткі зобов'язання щодо вступу до ЄС і НАТО,** а також пропозиції щодо відновлення суверенітету над окупованими територіями.
- 4. У сфері інформаційної безпеки «Слуга народу» бере на себе зобов'язання створити «систему інформаційної реінтеграції мешканців окупованих територій в Україну».** Проте, з огляду на декларативний характер програми, будь-які подробиці щодо змістовного втілення такої системи відсутні.

Зважаючи на те, що фактичним лідером «Слуги народу» є Президент України Володимир Зеленський, логічним та доцільним виглядає доповнення програмних зобов'язань партії особистими офіційними зобов'язаннями та рішеннями Президента, що стосуються зовнішньої, оборонної та безпекової політики.

Зокрема, у своїй інавгураційній промові, позачерговому посланні до Верховної Ради Президент визначив такі цілі:

- припинення вогню на Донбасі;
- повернення втрачених територій (Донбасу і Криму) шляхом дипломатії та санкцій;
- соціальний захист військовослужбовців: «стабільне фінансове забезпечення, житлові умови, законні відпустки після виконання бойових завдань, відпочинок для вас і ваших родин».

Зрештою, під час брифінгу з президентом Словачької Республіки, президент Зеленський заявив, що прагне переговорів у нормандському форматі, щоб досягти звільнення усіх полонених та виведення всіх військ із тимчасово окупованих територій. Таким чином, можна сказати, що керівництво «Слуги народу» визначило чіткі цілі стосовно звільнення Донбасу та механізм їх досягнення.

Стосовно розвитку Збройних сил наказ Головнокомандувача звучить не менш загально і декларативно, ніж партійна програма: «Пріоритет - потужна боєздатна армія. Міністру оборони Андрію Загороднюку запропонувати зміни в законодавство, необхідні задля побудови міцного війська. В тому числі розробити і затвердити план оборони, комплекс заходів щодо забезпечення безпеки країни від агресії».

Тоді як конкретні заходи, які вже почали втілюватися новим керівником Генштабу, президент не розкриває. Відомо лише, що Генштаб отримав доручення Президента України розпочати із 2020 року розпочати впровадження стандартів і процедур НАТО в діяльності Збройних сил України. Утім відповідне політичне рішення, оформлене указом, було прийнято ще попередником Зеленського – Президентом Петром Порошенком. Тобто, найбільш конкретна та реалістична складова програми «Слуги народу» була розроблена ще попередньою адміністрацією.

Пропозиції стосовно заходів інформаційної безпеки, станом на вересень 2019 р., поки що зводяться до обговорення ідеї створення спеціального російськомовного телеканалу.

Опозиційна платформа – За життя

Погляди партії на проблематику зовнішньої політики, національної безпеки і оборони викладені у двох основних документах: передвиборній програмі «Мир!

Відповідальність! Турбота!» та «Плані – концепції врегулювання кризи на південному сході України шляхом поетапного створення умова для втілення мінських домовленостей від 12.02.2015 р.».

Отже, ОПЗЖ своєю ключовою перевагою вважає наявність власної концепції врегулювання кризи та мирної реінтеграції «територій, які наразі контролюються урядами ОРДЛО».

Одразу треба зазначити, що ОПЗЖ є єдиною партією, яка не визнає Росію агресором, а події на Донбасі вважає «кризою на південному сході України». Один з лідерів ОПЗЖ Віктор Медведчук не приховує, що Росія відкрито схвалює саме його план врегулювання конфлікту на Донбас, як і не приховує свої думки про те, що РФ не є агресором.

Таким чином, **ОПЗЖ постає єдиною парламентською фракцією, що розглядає Росію не як ворога і агресора, а державу, що має вирішальне значення для мирного врегулювання і що саме її згода на будь-який мирний план є запорукою настання миру.**

На користь свого плану та своєї позиції ОПЗЖ наводить дані соціологічних досліджень. Водночас ОПЗЖ ігнорує дані інших досліджень, що свідчать про те, що більшість українців оцінює вплив Росії як негативний та не підтримує поступки, запропоновані планом-концепцією, а саме автономію ОРДЛО, проведення виборів на умовах бойовиків, беззаперечну амністію.

На відміну від інших партій, ОПЗЖ пропонує справді деталізований, покроковий порядок втілення свого мирного плану, що надає йому цілісного, послідовного та реалістичного вигляду.

Однак ігнорування фактів захоплення Криму Збройними силами РФ, визнане самим В. Путіним, та вторгнення регулярних підрозділів російської армії на Донбас у 2014-2015 рр., зафіксоване у тому числі, під час переговорів у Мінську, свідчить про прагнення ОПЗЖ заперечити пряму причетність РФ до війни в Україні. А це, у свою чергу, підважує реалістичність та надійність запропонованого всього мирного плану.

Також, програма ОПЗЖ не містить жодних положень щодо розвитку сектору безпеки і оборони. Таким чином, не зрозуміло, які заходи потрібно втілювати у безпековій політиці, щоб реалізувати проголошений ОПЗЖ намір «активний нейтралітет України у військово-політичній сфері».

Ще одна особливість ОПЗЖ полягає у тому, що її керівництво (зокрема, Вадим Рабінович) визнає Крим українським, але не пропонує жодних, навіть декларативних кроків щодо відновлення суверенітету над Кримом.

Усі інші пропозиції щодо зовнішньої політики (зняття санкцій з РФ, створення тристороннього газотранспортного консорціуму з РФ) впливають з необхідності втілення мирного плану, на який дає згоду Росія.

Таким чином, ОПЗЖ відкрито ставить втілення зовнішньої та безпекової політики у залежність від волі керівництва держави, яке у 2014 році віддало наказ про застосування збройних сил на території України та порушило територіальну цілісність України.

Батьківщина

Починаючи з президентської виборчої кампанії, партія на чолі з Юлією Тимошенко наголошує на наявності « нової стратегії миру та безпеки », що передбачає заходи з припинення конфлікту на Донбасі, де окупації Криму, зміцнення Збройних сил, посилення міжнародного тиску на Росію та повоєнну відбудову звільнених територій.

Ключовою пропозицією партії є запровадження переговорного формату «Будапешт +». У порівнянні з існуючим «нормандським форматом» цей включатиме США, Великобританію, КНР та «Верховного комісара ЄС з питань безпеки».

Хоча «Батьківщина» виступатиме ініціатором скликання такого формату переговорів, проте віддає іноземним державам право на ухвалення «стратегії миру» та не пояснює, які саме гарантії безпеки вимагатиме від держав-гарантів.

Відсутнє пояснення, яким чином цей план миру буде втілений Україною та, які закони чи зміни до Конституції знадобляться для цього. Також, не пояснюється, яким чином Україна буде добиватися від іноземних держав посилення санкцій проти РФ і які санкції дозволять підвищити ціну окупації та утримання Криму й Донбасу.

Показово, що протягом 2018-2019 рр. погляди «Батьківщини» зазнали певної трансформації. Якщо у «Новому курсі» не йшла мова про нормандський формат і переговори у Мінську, і натомість пропонувався «Будапешт плюс», то перед парламентськими виборами «Батьківщина» говорить про «Будапешт плюс» як про додатковий формат. До речі, в новій редакції згадуються лише США і Великобританія, без Росії, КНР та Німеччини. Тобто, пропозиції «Батьківщини», попри актуальність, стали більш загальними і декларативними.

Також надто загальною та декларативною є пропозиція подати до Європейського суду з прав людини позови проти РФ від імені усіх постраждалих громадян. На це також вказує підозріло кругла сума претензій у розмірі 100 млрд. євро. Навіть якщо піти за логікою програми «Батьківщини» та визнати «жертвами збройного конфлікту всіх осіб, які вимушено покинули окуповані території Донбасу та Криму» (тобто, сукупність ВПО, число яких станом

на 01.04.2019 було 1,370 млн. осіб), втілення цієї пропозиції вимагає значного зосередження державних ресурсів для оцінки реальних збитків. Адже лише на підставі фактів ЄСПЛ встановлює розмір компенсацій. У такому разі, якщо мова піде про компенсацію усім фізичним та юридичним особам, постраждалим від агресії в Криму та на Донбасі, сума компенсації може бути значно більшою за 100 млрд. євро.

Ще одне сумнівне, з точки зору реалістичності, положення – захист інтересів України в Міжнародному кримінальному суді. Справа у тому, що Україна на момент виборів не ратифікувала статут МКС. Не зробила цього й Російська Федерація. Отже, «Батьківщина» мусила бути більш конкретною та зазначити у програмі, що захист інтересів України у цій судовій інстанції буде здійснюватися після ухвалення відповідного закону про ратифікацію.

Пропозиції «Батьківщини» щодо Збройних сил більш конкретні, порівняно з зовнішньополітичною частиною. Так, «Батьківщина» зобов'язується дотримуватися норм закону «Про оборону України», «Про національну безпеку» та Воєнної доктрини, які містять вимогу направляти на потреби ЗСУ не менше 3% ВВП.

До слова, у 2018 році загальні витрати на оборону сягнули 3,8% ВВП, а в 2019 – витрати очікуються на рівні 5,8% ВВП, з них на потреби ЗСУ – 2,7%. «Батьківщина» не пояснює, у який спосіб збирається збільшити видатки на оборону в цілому та Збройні сили зокрема: чи шляхом збільшення чи перерозподілу видатків між різними відомствами.

Також, у «Новому курсі» міститься помилка: «Батьківщина» пропонує виділяти 3% ВВП одразу на «фінансування ЗСУ і пріоритетних розробок у галузі озброєння». Проте у бюджеті ЗСУ на 2019 рік навіть 2,7% ВВП вистачає лише на утримання армії, закупівлю і модернізацію військової техніки, житло для військовослужбовців та на інженерно-технічне облаштування кордону. Тобто, закупівля техніки та витрати на розробку нових зразків – це різні речі. Тож якщо потреби розвитку ОПК додати у бюджет ЗСУ це означатиме зупинку таких розробок. Тому, швидше за все, у «Батьківщині» сплутали видатки на закупівлю готових озброєнь та на розвиток нових оборонних технологій.

Так само поверховою є пропозиція «Батьківщини» запровадити «механізм регулярної індексації грошового забезпечення. Заробітна плата рядового солдата контрактної служби у 1,5 рази перевищуватиме середню зарплату в країні».

Станом на вересень 2019, заробітна плата рядового зрівнялася із середньою заробітною платою по країні. Проте партія не вказує, протягом якого строку збирається втілити цю обіцянку і не пояснює за рахунок чого буде зроблено таке збільшення: чи в разі збільшення державних доходів, чи шляхом перерозподілу існуючих видатків.

У «Новому курсі» згадується актуальна проблема корупції, але жодних реалістичних чи досяжних у часі пропозицій щодо її подолання у оборонному секторі «Батьківщина» не пропонує.

«Батьківщина» чітко заявляє про курс на інтеграцію до ЄС і НАТО. Проте з програми не зрозуміло ставлення партії до ідеї проведення всенародного референдуму про вступ до НАТО. Позиція Ю. Тимошенко у цьому питанні не може бути показовою, оскільки вона змінювала свої погляди навіть під час президентської виборчої кампанії: спочатку без згадки про необхідність референдуму, а потім – з пропозицією обов'язкового референдуму. Таким чином, попри декларування курсу на вступ до НАТО, «Батьківщина» залишає для себе політичну лазівку не виконувати цю обіцянку.

«Батьківщина» ставить за мету подолати залежність від імпорту російського природного газу та енергетичного вугілля за рахунок стимулювання внутрішнього видобутку. Відповідні розділи «Нового курсу» (ст. 348-349) є найбільш чіткими та реалістичними порівняно з положеннями, які стосуються зовнішньої політики та оборони.

Водночас «Батьківщина» практично нічого не планує, принаймні на програмному рівні та на рівні пропозицій керівництва партії, у сфері інформаційної безпеки.

Європейська солідарність

Особливість цієї політичної сили полягає у тому, що актуальна редакція партійної програми датується серпнем 2015 року, а у липні 2019 партія оприлюднила ще й передвиборчу програму. Тож у такому разі постає питання, наскільки змінилися цілі та засоби партії.

Можна припустити, що «Євросолідарність» буде підтримувати ті ініціативи, які відображені в обох програмах.

Зокрема, партія вважає, що «Основою переоснащення Збройних сил України має стати розвиток вітчизняного військово-промислового комплексу». Для цього «Євросолідарність» буде підтримувати створення «особливих економічних та інституційних умов», проте зміст цих умов партія не розкриває. Більш чіткою є обіцянка сприяти «розширенню співробітництва з розробок озброєння та військової техніки з США, Канадою, країнами ЄС, Південно-Східної Азії». Виборча програма вказує на пріоритетні напрямки таких розробок «ракетні технології, протиповітряного щита України, авіації і флоту, забезпечення війська усім необхідним для сучасного бою». Утім, жодна з програм, окрім загальної цифри видатків на оборону в 5% ВВП не вказує, яка саме частка має йти на потреби розвитку ОПК.

Показово, що партія П. Порошенка жодним словом не згадує проблему корупції в армії та контрольованому державою «Укроборонпромі».

Більш повно і конкретизовано програма «Євросолідарності» розкриває зміст «системного реформування Збройних сил України відповідно до вимог Альянсу»: спільні військові навчання з НАТО, підвищення кваліфікації командного складу у навчальних закладах НАТО, врахування кращих практик НАТО у сфері військової освіти.

У частині соціального захисту військовослужбовців «Євросолідарність» міститься надто декларативний та популістський підхід: «Рівень заробітних плат та соціальний захист учасників бойових дій має відповідати стандартам кращих армій світу». Адже кращі армії світу мають найбільш економічно розвинуті держави, що означає неможливість виконання цієї обіцянки за нинішнього стану української економіки.

Так само досить загально і без вказівки строків виконання виглядає обіцянка забезпечити «функціонування військових частин та з'єднань за принципом автономних баз...з необхідною інфраструктурою, придатною як для підготовки та навчань військових, так і для проживання їхніх сімей». Відповідна ціль була закріплена пізніше, у 2016 р., у Стратегічному оборонному бюлетені України, втілення якого мало відбуватися до 2020 р. Проте, як впливає з Білої книги – 2018. Збройні сили України (ст. 63), за існуючого обсягу державного фінансування виконання цього зобов'язання розтягнеться на довгі роки.

«Євросолідарність» також виступає за «створення єдиної розгалуженої системи воєнного резерву», яка дозволить «забезпечити розгортання в стислі строки боєздатної армії чисельністю не менше 1 млн осіб». Проте дані Білої книги – 2018. Збройні сили України (ст. 84-85) свідчать про те, що протягом 2015-2018 рр. існуюча система підготовки дозволила якісно підготувати 46 тис. резервістів та збільшити оперативний резерв до 200 тис. Тому навіть у разі збереження існуючих темпів та якості підготовки для досягнення цілі боєздатної армії в 1 млн. осіб знадобиться до 30 років, проте це вимагатиме щорічного збільшення видатків удвічі на підготовку такого резерву. Тому заявлена ціль виглядає нереалістичною і сумнівною з точки зору результату та витрати ресурсів.

Не менш суперечливою виглядає пропозиція «розширення підстави для права володіння зброєю підвищить обороноздатність нашої країни. Зокрема, таким правом повинні бути наділені ті, хто пройшов військову підготовку строком від трьох місяців і більше». Проте сам лідер партії П. Порошенко під час виборчих дебатів 19 квітня 2019 р. виступив проти цієї ідеї: «наявність короткоствольної зброї на руках українців точно не посилить безпеку, і ризики, які можуть спричинити застосування зброї на вулицях українських міст, сіл та селищ, абсолютно невиправдана». Отже, відбулася певна еволюція поглядів, яка проте не знайшла відображення у програмних документах партії.

У розділі програми «енергетика» містяться положення щодо «диверсифікації джерел постачання енергоносіїв». Проблема залежності від російського газу не згадується безпосередньо, однак партія пропонує на додаток до збільшення внутрішнього видобутку розвивати альтернативні джерела енергозабезпечення та запроваджувати енергозбережні технології. Водночас «Євросолідарність» не заперечує проти збереження транзиту російського газу. Навпаки, пропонується залучати «фінанси ЄС та інших західних учасників» до модернізації української газотранспортної системи.

«Євросолідарність» має цілий розділ програми, присвячений інформаційній безпеці. Цілями визначено «захист інформаційного простору від антиукраїнської пропаганди», «ведення єдиних електронних баз даних», захищених від зловмисних дій сторонніх осіб та інших держав, «робота з інформацією держустанов... за єдиним стандартом». Також, «протидія загрозам у інформаційній і кібер-сферах» згадується й у виборчій програмі партії. Питання висвітлені актуальні та запропоновані конкретні рішення, хоча бракує вказівки на орієнтовні строки їх втілення.

Проте, незважаючи на недоліки безпекового блоку програми «Євросолідарності», **складається враження, що програми «Голосу» та «Батьківщини», які пізніше готували свої програми, запозичили чи повторили низку важливих заходів, вперше запропонованих партією П. Порошенка.**

У сфері зовнішньої політики «Євросолідарність» незмінно декларує мету – вступ України до ЄС і НАТО.

Незважаючи на програв П. Порошенка на президентських виборах, його партія бере на себе зобов'язання «сприяти досягненню політичних, економічних, безпекових та правових критеріїв, необхідних для подання заявки на вступ до ЄС і отримання Плану дій членства у НАТО вже у 2023 році». Проте лишається незрозумілим як партія буде це робити, перебуваючи в опозиції до нового президента, парламентської більшості та уряду.

Також, програма «Євросолідарності» містить часом застарілі чи не оновлені положення зовнішньополітичних цілей та засобів, як-от «Діяльність ГУАМ, ОЧЕС, країн Східного партнерства буде підсилена конкретними економічними, безпековими та гуманітарними проектами, ініціювати які має Україна».

Містяться положення, втілення яких, попри декларації, не здійснювалося протягом 2015-2018 рр.. Наприклад, «Для тих трудових мігрантів, які вирішать залишитися у країнах свого нинішнього проживання, необхідне втілення системи захисту їхніх прав за кордоном, зокрема реалізації їхніх виборчих прав, права на соціальний захист та пенсійне забезпечення». Тому невідомо, чи буде партія робити в цьому напрямку чи обмежиться лише повторенням гасел.

Основним засобом звільнення окупованих територій Криму та Донбасу визначається «міжнародна коаліція, яка застосувала проти російського агресора широкий спектр санкцій». Партія декларує мету збереження цієї коаліції та посилення санкцій. Проте «Євросолідарність» як і більшість інших парламентських сил, за винятком «Опозиційної платформи», не уточнює, що саме необхідно робити, щоб дотримуватися визначених цілей.

Порівняно з 2015 роком більш конкретно стала позиція партії стосовно окупованого Донбасу: «Євросолідарність» виступає за «введення миротворців ООН на всю територію окупованого Росією Донбасу» та державну підтримку тих, хто вимушено залишив окуповані території. Утім, зважаючи на те, що РФ є членом Ради безпеки ООН, виникає запитання щодо реалістичності такої пропозиції в найближчому майбутньому та щодо наявності альтернативних дій України у разі відсутності рішення РБ ООН про миротворців на Донбасі.

Голос

У своїй програмі партія «Голос» виокремлює такі складові оборонної, безпекової та зовнішньої політики:

- Соціальний захист військовослужбовців та ефективне управління людськими й матеріальними ресурсами Збройних сил;
- Повернення окупованих територій Донбасу;
- Повернення окупованого Криму;
- Піклування про внутрішньо переміщених осіб;
- Набуття членства в ЄС і НАТО.

Отже, пропозиції «Голосу» до зміни політики соціального захисту військовослужбовців є переважно загальними, декларативними і без зазначення критеріїв оцінки успішності втілення. Разом з тим, складається враження, що цей розділ адресований безпосередньо до військовослужбовців, оскільки згадуються специфічні проблеми, які пересічному громадянину треба додатково роз'яснювати.

Зокрема, «Голос» не пояснює, про що йде мова коли згадується «забезпечення відповідною інфраструктурою в гарнізонах» (що насправді може бути просто переказом схожого пункту програму «Євросолідарності»), чи коли партія обіцяє зменшити «кількість контролюючих органів, що перевіряють військовослужбовців». Проте навіть у цих випадках «Голос» не надає навіть орієнтовних строків втілення цих обіцянок та не показує на якому рівні (парламенту, уряду, РНБОУ, міністерства оборони) ці питання будуть вирішуватися.

Так само надто загальними і поверховими є обіцянки «**підвищувати боєздатність Збройних сил** за рахунок якісно інших вимог до відбору, вишколу та стимулювання особового складу, закупівлі сучасних зразків техніки та озброєння, запровадження новітніх технологій, стимулювання ефективності вітчизняних зброярів». Не зрозуміло, який стосунок до прозорих закупівель в оборонному секторі (другий абзац ст. 30 програми) має «розвиток експорту зброї». Складається враження, що цей абзац було скомпоновано з кількох інших і при цьому були втрачені певні логічні та причинно-наслідкові зв'язки.

Частина, присвячена військовій медицині, підготовлена без аналізу та врахування чинної Воєнно-медичної доктрини України. Хоча питання військової медицини є актуальним, однак «Голос» не вказує, що збирається змінювати, а що лишати у цій сфері порівняно з існуючим станом речей. Більше того, пропозиції «Голосу» практично не торкаються актуальних проблем, з якими стикаються медики на фронті. На цьому тлі зобов'язання «Голосу» забезпечити «якість підготовки і кваліфікацію військових медиків, впроваджуючи програми стажування та профільного навчання у структурах НАТО» виглядає популістським, оскільки не містить даних про обсяг відповідних витрат та час, який знадобиться для втілення такого рішення.

Так само виглядає досить поверховою та нереалістичною обіцянка створити систему територіальної оборони, спираючись на досвід Ізраїлю та Швейцарії, які. На відміну від України мають у кілька разів менше населення та територію й значно більший обсяг економіки.

У частині, що стосуються планів «Голосу» з припинення окупації Донбасу, найбільш конкретними та реалістичними є зобов'язання не йти на низку поступок, яких вимагає Росія (проти легалізації бойовиків у органах місцевої влади, проти поступок суверенітетом заради миру).

Також, «Голос» перераховує актуальні та важливі цілі політики: ведення міжнародних переговорів для припинення вогню та звільнення окупованих територій, звільнення полонених та розвиток територій, прилеглих до окупованих районів Донбасу та Криму. Утім, жодних чітких чи конкретних ідей та дій щодо досягнення поставлених цілей «Голос» не надав.

Стосовно ВПО «Голос» взяв на себе зобов'язання забезпечити їхні виборчі права, у тому числі, на місцевому рівні, та забезпечити доступ до адміністративних послуг по всій країні.

Щодо громадян, які лишилися на окупованих територіях, «Голос» пообіцяв робити те, що виконується на даний момент (виплата пенсій, навчання для молоді, спрощення адмінпослуг). Утім і в цьому випадку «Голос» не конкретизував, що саме партія збирається змінювати, порівняно з поточною ситуацією.

Так само з програми не зрозуміло, яким саме чином «Голос» збирається підтримувати «кримськотатарське населення...як корінне населення України, яке опинилося в окупації» (сам термін ставить питання чим «населення» відрізняється від «кримськотатарського народу», а «корінне населення» від «корінного народу»). Окрім того, не зрозуміло, чому «Голос» виділяє у програмі лише один етнос і нічого не згадує про інших, у тому числі, про етнічних українців.

Частина присвячена поверненню Криму є повністю загальною та декларативною. Відсутня конкретизація, яким чином українські та міжнародні санкції сприятимуть де окупації Криму та Донбасу.

Так само є декларативними й загальними зобов'язання забезпечити вступ до ЄС і НАТО. З програми не зрозуміло, яке ставлення «Голосу» до ідеї референдуму щодо вступу до НАТО. Утім Вакарчук негативно відреагував на слова голови офісу Президента А. Богдана про проведення «референдуму» про «укладення мирних домовленостей із Росією»

Варто звернути увагу на положення програми «Голосу» про підтримку «демократичних сил у пострадянських країнах». Така пропозиція виглядає популістською та нереалістичною. По-перше, попри значні успіхи з розвитку демократії, Україна навряд чи може слугувати прикладом навіть для найближчих сусідів – Білорусі та Молдови. Також, не вказуються у який спосіб буде втулюватися ця обіцянка і яким чином Україна збирається здійснювати таку підтримку, щоб не наражатися на звинувачення у «втручанні у внутрішні справи» таких країн.

Зменшення залежності від імпорту російського газу «Голос» планує (ст. 15) здійснювати за рахунок збільшення внутрішнього видобутку та енергоощадних технологій. Водночас відсутня конкретизація, чи буде це здійснюватися шляхом стимулювання державного чи приватного видобутку, за рахунок внутрішніх чи іноземних інвестицій.

Проблематика інформаційної безпеки відсутня у програмних документах «Голосу». Проте аналіз політичних заяв лідера «Голосу» С. Вакарчука свідчить про те, що ця проблема усвідомлюється як важлива. Зокрема, ще у травні 2014 Вакарчук вимагав від нового уряду опікуватися «інформаційною безпекою». У липні 2019 р. Вакарчук, засуджуючи «телеміст» між NewsOne та «Росією 24», наголосив на небезпеці «інформаційної окупації країни». Утім, більш чітких заходів зі зміцнення інформаційної безпеки ні «Голос», ні Вакарчук не пропонують.

Блок №4 Гуманітарний розвиток

Виборчі програми в сфері гуманітарного розвитку, мовної політики, розвитку незалежних медіа, допомоги ВПО та громадянам на тимчасово окупованих територіях (ТОТ), які були представлені політичними силами, що здобули перемогу на дочасних виборах, містять в собі основні напрями щодо відповідних політик.

Значною мірою, зокрема у партії «Слуга народу», виборчі програми орієнтовані на реалізацію політики з боку виконавчої влади, потребують не тільки ухвалення відповідних законів, але заходів з їхньої безпосередньої імплементації. В цілому політичні сили «Слуга народу», «Батьківщина», «Голос» мають схожі стратегічні підходи до розвитку гуманітарної сфери, зокрема стосовно підтримки української культури, культурних індустрій. З парламентських партій значною мірою «Опозиційна платформа — За життя» у виборчій програмі та законопроектах пропонує ревізію мовної політики стосовно української мови, політики в сфері декомунізації, перегляду перебігу політики в сфері міжрелігійних відносин. Пропозиції в текстах виборчих програм відносно теми допомоги ВПО, кримських татар, допомоги громадянам на ТОТ носять декларативний характер та окреслені як слогани, узагальнені напрями уваги. У програмі «Голосу», в її повній версії наводиться конкретний перелік рішень та послуг держави для ВПО та громадян на ТОТ.

Бачення політики зміцнення національної ідентичності, у тому числі мовної політики та політики у сфері культури.

Політичні сили, які були обрані до Верховної Ради України, в переважній більшості надають зобов'язання відносно створення умов для забезпечення розвитку культури, підтримки культурних індустрій. Вони говорять про потребу консолідації країни, інтеграції, «цементуванню ідентичності». Значною мірою політичні сили солідарні в засадничих умовах цих процесів, як то розвиток та підтримка української культури, української мови. У той же час «Опозиційна платформа — За життя», говорить фактично про перегляд сучасних засад спільної інтеграції шляхом скасування законів та процесів в сфері мовної політики, декомунізації, підтримці мов меншин (ймовірно російськомовних) тощо. Фактично тільки у виборчій програмі ЄС вказуються про процеси деколонізації, яких потребує Україна, декларується потреба розвитку української мови та підтримка національних меншин). Фактично жодна політична сила не говорить у текстах виборчих програм про російську другу державну. «Опозиційна платформа — За життя» просуває тези «заборони мов», при цьому прямо не вказуючи російської мови в свої виборчих програмних текстах. У цілому програма «Опозиційна платформа — За життя» в сфері політик культури, ідентичності говорить про перезавантаження існуючих практик, заперечуючи попередню українську політику в соціогуманітарній сфері. Вже у ВР представниками партій зареєстровано законопроекти про мову, які фактично

уможливлюють ревізію закону про мову в разі ухвалення, зокрема стосовно освіти українською мовою.[1]

Інструментальний шлях досягнення мети єднання, відродження «сшивання країни», «цементування ідентичності», «нашої самобутності» декларується дещо відмінний у застосуванні механізмів щодо цього процесу. Приміром, про поєднання фіскальних механізмів та державного фінансування для розвитку української культури вказується в тексті програми «Слуга народу», натомість «Батьківщина» говорить про необхідність державної підтримки, державного фінансування українського кіно, книги, контенту на радіо та телебаченні», до державного фінансування додаються пропозиції відносно залучення недержавних коштів в цю сферу шляхом ухвалення закону про меценатство, що сприятиме розвитку цієї позиції.

- Виборча програма «Слуги народу» декларує запровадження гуманітарної політики, «яка сприятиме культурному, громадянському та духовному об'єднанню громадян України». Пропонується створювати державні програми «системних контактів з українськими діаспорами».
- ЄС в у виборчій програмі декларує підтримку української мови (при забезпеченні прав меншин), політику деколонізації, як кроки, «які стверджують нашу самобутність». У ЄС пропонується в якості провідного слогану - інтеграція українського суспільства, наголошується на національно-патріотичному вихованні, втім не означено всі шляхи та механізми в парламенті, в якій спосіб такі декларації будуть досягнуто. Йдеться про розвиток місцевої інфраструктури, збереження і відновлення пам'яток, підтримку локальних і національних культурних проектів.
- «Опозиційна платформа — За життя» пропонує власні моделі національної інтеграції через перегляд попередньої політики в мовній, релігійній сферах, висловлюючи незгоду з попередньою державною політикою в цих сферах: «п'ять років влада систематично порушувала права і обмежувала свободи мільйонів українських громадян». Політика мовних заборон та утисків, втручання влади у справи релігійних громад розколювали українське суспільство, принижували честь та гідність людей», декларується «політика примирення та згоди, яка дозволяє об'єднати українців від Заходу до Сходу та від Півночі до Півдня, «зшити» країну». Пропонується «скасування антиконституційних, дискримінаційних законів про мову, освіту, перейменування церкви; про декомунізацію, люстрацію, тощо; звільнення усіх політичних в'язнів попереднього режиму». В цьому випадку йдеться фактично про ревізію попередніх політичних установок в сфері політик ідентичності.
- У виборчій програмі партія «Голос» пропонує сформуванню, зміцненню нові, сучасні культурні традиції, які здатні «остаточно об'єднати українську націю, цементуючи її ідентичність».

Зобов'язання в текстах політичних програм в сфері культури, політик ідентичності, потребують ухвалення нових законодавчих актів в сферах культурних індустрій, цілеспрямованих дій уряду з імплементації відповідних зобов'язань, що може бути нереалізованим в разі відсутності співпраці політичних сил з урядовою вертикаллю.

Шляхи продовження/зміни політики декомунізації.

Тема декомунізації в текстах виборчих програм політичних партій залишилася поза увагою як напрям діяльності чи виборчих зобов'язань політичних сил [2]. Не йдеться про необхідність розвитку цього напрямку політики шляхом ухвалення нового законодавства, додаткових заходів. Виключення становить зобов'язання ревізії, скасування цієї політики. Так, «Опозиційна платформа — За життя», яка декларує в тексті офіційної виборчої програми скасування закону про декомунізацію, як й низки законів в політичній, соціальній. Освітній сферах.

Розвиток суспільного телебачення та радіомовлення, гарантування незалежності ЗМІ.

Політичні сили у текстах виборчих програм доволі лаконічні стосовно висвітлення бачення перспектив розвитку суспільного мовлення, є окремі пропозиції щодо необхідності створення механізмів відносно незалежності ЗМІ від власників. Значною мірою такі міркування розкриваються через шляхи, що блокують можливості власників ЗМІ впливати на контент медіа, є тези про засудження контролю олігархів над ЗМІ. В той же час залишаються незрозумілими механізми та масштаби відповідного регулювання в парламенті, не висвітлено пропозиції законотворчості та впровадження відповідних практик.

- Так, спеціальних позицій стосовно незалежності ЗМІ та розвитку суспільного немає в програмі ЄС. Жодних пропозицій стосовно ЗМІ не містить програма «Опозиційна платформа — За життя». Тільки партії «Голос та «Слуга народу» у відповідних згадках окреслили тези свого бачення створення умов для незалежності. Так, «Голос» виступає у виборчій програмі проти контролю олігархів над ЗМІ та за запровадження жорстких вимог до редакційної незалежності медіа. В той же час не окреслені шляхи та механізми парламентської роботи над цими питаннями. У виборчій програмі партії «Слуга народу» надається зобов'язання позбавлення «власників медіа можливості впливати на те, що говорять чи пишуть журналісти», політична сила фактично обіцяє створення можливостей для викорінення цензури в приватних ЗМІ, в той же час не артикульованим питанням залишається в якій спосіб в парламенті це можна буде запровадити.

Охорона здоров'я: бачення продовження/зміни напрямків реформи.

Значною мірою у текстах виборчих програм політичних партій в парламенті йдеться про потребу розвитку страхової медицини. Декларування реалізації, завершення

нині діючої медичної реформи у виборчих програмах міститься у «Голосі» та ЄС, представники інших політичних сил мали відносно цього доволі завуальовані та нечіткі висловлювання, окрім «Опозиційна платформа — За життя», яка виступала проти чинної реформи. Партії солідарні в підходах щодо модернізації, покращення матеріально-технічного стану лікувальних закладів, в той же час не вказано в якій й спосіб це можна зробити, ухвалити які закони саме в цій сфері потрібно. Програма в медичній сфері значною мірою пов'язана із розробкою та ухвалення законопроектів та з повноваженнями виконавчої влади із менеджеравання процесів в медичній сфері, інфраструктурними зобов'язаннями, на які парламент має доволі опосередкований вплив.

- «Батьківщина» виступає за запровадження страхової медицини «за рахунок коштів роботодавців з одночасним зменшенням удвічі податкового навантаження на їх підприємства», така модель, на думку партії здатна забезпечити безоплатне лікування громадян, пропонується функціонування фельдшерсько-акушерських пунктів в селах.
- ЄС декларує реалізацію медичної реформи, яка має забезпечити зростання тривалості і якості життя.
- «Опозиційна платформа — За життя» декларує «поступовий перехід до страхової медицини за рахунок зменшення податкового навантаження на роботодавців» та відновлення доступної медичної допомоги за принципом «від села до столиці», не вказуючи про потребу продовження попередніх реформ в цій сфері.
- У виборчій програмі партія «Голос» бере зобов'язання щодо завершення реформ системи охорони здоров'я за принципом «гроші ходять за пацієнтом», обіцяють створити умови з боку держави справедливої оплати з «за необхідні медичні послуги для пацієнтів на всіх рівнях допомоги — як у сімейного лікаря, так і у спеціалізованих лікарнях (на стаціонарі)», йдеться про потребу гідної оплати праці лікарів, покращення стану лікувальних закладів
- Партія «Слуга народу» в медичній сфері пропонує запровадження обов'язкового медичного страхування, протидію корупції й шляхом знищення «фармакологічної мафії», що застосовує схеми та механізми «повторної сертифікації ліків». Запровадимо систему обов'язкового медичного страхування. Пропонується перевести всю медичну документацію в електронні форми. Йдеться про зобов'язання підвищення матеріально-технічного забезпечення лікарень та розвиток профілактичної медицини.

Продовження/зміни пріоритетів в реформі освіти; бачення реформи академічної науки.

У текстах виборчих програм в сфері освітньої реформи, баченні академічної науки політичними силами пропонують заходи з «рівноправ'я» приватних закладів освіти та державних, підвищення заробітної плати вчителям. У виборчій програмі фактично тільки «Опозиційна платформа — За життя» висловлюється за скасування чинної освітньої реформи.

- В виборчих пропозиціях, програмі «Батьківщини» на освітню сферу як головний пріоритет Нового курсу, загальної програми партії. Зокрема, пропонується докорінно переглянути системоутворюючі фінансові чинники стосовно освіти, поза залежністю від форми власності освітнього закладу, «гроші» мають йти за учнем, пропонується підвищення заробітної плати вчителям.
- У ЄС декларується про інвестування «у реформування і розвиток освіти, сприяти тіснішій її взаємодії з економікою».
- «Опозиційна платформа — За життя» у виборчій програмі планує скасувати закон про освіту, повернути «можливість навчатися рідною мовою», декларує поступовий перехід до обов'язкової профільної спеціалізації в середній школі. Виступає за стимулювання приватних навчальних закладів.
- В освітній сфері партія «Голос» у виборчій програмі хочуть, «щоб школа працювала на виявлення та розвиток талантів кожної дитини, а не на заучування інформації». Планують підвищити престижність професійної освіти серед молоді. Йшлося про розвиток університетів та декларувався пріоритет – розвиток вітчизняної науки.
- У виборчій програмі партії «Слуга народу» пропонується оновити освітню та наукову інфраструктуру, «оптимізувати мережу закладів вищої освіти та запровадити рівноправність державних та приватних закладів освіти. Надано обіцянку запровадити «базове матеріальне забезпечення педагогів на рівні трьох мінімальних зарплат».

Ставлення до створення кримськотатарської національно-територіальної автономії на Кримському півострові.

Значною мірою питання АР Крим, згадується в текстах виборчих програм в безпековій складовій, дипломатичних тезах відносно війни, конфлікту, відновлення територіальної цілісності України. Зокрема пропонуються варіанти політичного врегулювання, дипломатичний спосіб відновлення територіальної цілісності, як от розширення Нормандського формату, Будапешт+, який би торкався проблеми де окупації Криму з боку РФ.

- В цілому кримська тема може здогадуватися в контексті підтримки прав ВПО, громадян, які проживають на тимчасово окупованих територіях. В

той же час у виборчих програмах не згадуються корінні народи як такі, кримські татари, не міститься положень про ухвалення законів, які б врегулювали статус корінних народів в Україні. У текстах виборчих програм, розширених версіях виборчих програм політичних партій, не міститься відповідей, поглиблених натяків на зобов'язання в цій сфері з боку політичних сил. Програми не мають чітких посилань стосовно потреби перегляду статусу Криму шляхом формування національно-територіальної автономії кримських татар, застосування відповідного політико-правового шляху.

- Питання Криму у виборчій програмі «Батьківщини» декларується в якості одного з пріоритетів політики Нового курсу Батьківщини, зокрема в актуалізації переговорної позиції стосовно повернення українського Криму. Про кримськотатарську автономію не згадується. Не згадується про кримськотатарську автономію й у програмі ЄС. «Опозиційна платформа — За життя» не згадує теми Криму взагалі, навіть говорячі про «сшивання країни», «прямі діалоги». У передвиборчій програмі «Слуги народу» Крим не згадано, йдеться про «систему інформаційної реінтеграції мешканців окупованих територій в Україну».
- В програмі «Голосу» йдеться про політичні підходи повернення Криму, що АР Крим не буде «розмінною монетою» в «переговорах з агресором». В партії пропонують збільшення тиску на агресора за “за порушення прав людини на окупованих територіях”.

Зміцнення релігійної толерантності, запобігання конфліктам у сфері міжрелігійних, міжконфесійних відносин.

В цілому у виборчих програмах політичних партій не приділено увагу питаннями міжрелігійних стосунків, запобігання потенційних конфліктів, свободі совісті. В програмі ЄС згадується отримання Томосу про автокефалію Української Церкви, в якості одного з кроків для утвердження самобутності України, в цілому питання становлення української незалежної церкви було одним із засадничих у виборчій кампанії ЄС

- «Опозиційна платформа — За життя» декларує фактичну ревізію політики в сфері міжрелігійних взаємин, скасування «законів» про «перейменування церкви», в той же час тема «гонінь» на церковні інституції афілійовані з Московським патріархатом були однією з складових виборчої кампанії цієї політичної сили, і тема міжрелігійних відносин, питання церкви є однією з складових у версії соціогуманітарної політики відповідної політичної сили.

Впровадження в Україні європейських стандартів прав людини та політики гендерної рівності.

В цілому сфера впровадження стандартів в сфері прав людини стосується комплексних питань судової реформи, демократичних перетворень, протидії корупції, соціальної політики.[3] Спеціальних вимог стосовно політики протидії дискримінації, захисту деяких вразливих груп меншин не відображено в виборчих програмах. Існують згадки теми національних меншин (ЄС) в сфері мовних прав, «Опозиційна платформа — За життя» говорить про мовні права національних меншин значною мірою в контексті російської мови.

Політичні партії згадують такі поняття в сфері прав людини, як свобода, гідність, справедливість, але значною мірою в соціальній сфері, характеризуючи описи історичного періоду та геополітичних орієнтацій, декларативно. Так, згадується «справедливість» («Батьківщина») в контексті соціальної політики – справедлива пенсія та справедливі тарифи. «Гідність» («Голос») через питання оплати праці, працевлаштування. У програмі «Опозиційна платформа — За життя» «гідність» згадується в плані відповідальності держави за соціальне забезпечення громадян, йдеться й про приниження гідності в попередній період з боку влади. ЄС говорить про гідність та свободу в якості політичних декларацій щодо характеристики історичного періоду «Революції гідності», євроінтеграційних прагнень, йдеться про сповідування принципів економічної свободи. «Слуга народу» у виборчій програмі говорить про справедливість в контексті здійснення судової реформи, говорячі про справедливий суд.

- Програми «Голоса», «Батьківщини», «Слуги народу» не мають згадок про національні меншини, хоча під час виборів в риторичі партій ці питання обговорювалися в контексті єднання та дотримання прав. Відповідно до цього не міститься ані пропозицій відносно законопроектів в цій сфері, ані дій в сфері потенційної імплементації політики. Не міститься згадок про потреби ромів. Не згадуються питання щодо прав ЛГБТ.
- Питання гендерної політики, рівності згадуються у виборчій програмі ЄС, де йдеться про роботу над «забезпеченням реальної рівності можливостей для жінок і чоловіків в усіх сферах життя країни».

Підтримка громадян України на окупованих територіях та в Криму в перспективі культурної реінтеграції.

Тема захисту прав ВПО, громадян, що проживають на тимчасово окупованих територіях згадуються в програмах політичних партій більш ніж поверхово. Значною мірою ці тези в містять обіцянки щодо формування системи послуг для

громадян в сфері освіти, паспортизації, розвитку інфраструктури перетину КПВВ, певне коло цих повноважень стосується діяльності виконавчої влади.

- У програмі ЄС вказано про діяльність з привернення уваги світу «до Криму та Донбасу» в контексті притягнення відповідальності РФ за злочини. ЄС зазначає, що це сприятиме звільненню заручників на ТОТ. Вказується про потребу підтримки ВПО, програма не містить деталізованих уточнень в якій спосіб це пропонується зробити.
- Підтримка громадян на ТОТ в програмі «Батьківщини» розкривається у таких кроках як «безумовне звільнення Росією всіх в'язнів сумління, полонених і заручників.» Інших спеціалізованих заходів в цій сфері не означено.
- «Опозиційна платформа — За життя» передбачає підтримку громадян на ТОТ через кроки із «забезпечення прямих перемовин у чотирикутнику Київ — Донецьк — Луганськ — Москва» та надання «автономного статусу Донбасу як невід'ємної складової частині України шляхом внесення змін до Конституції та законів України», ухвалення низки законів, які в логіці Мінських домовленостей «прийняття закону про амністію, закону про вибори та закону про вільну економічну зону на Донбасі».
- У передвиборній програмі «Голосу» пропонується не залишати без належної уваги ВПО та громадян, що проживають на ТОТ, йдеться про безпечну реінтеграцію людей, «яких Росія зробила заручниками, їх повернення до нормального, гідного життя». У розширеній версії програми «Голосу» пропонується створити можливості для повноцінної участі ВПО у суспільно-політичному житті через вирішення питань реалізації виборчого права й доступу до інструментів місцевої демократії, доступ до державних послуг незважаючи на місце реєстрації. Також йдеться про виплату пенсій громадянам з ТОТ на підконтрольних територіях, доступність освітніх послуг, про паспортизацію, покращення умов перетину адміністративної межі з АР Крим та лінії зіткнення. Вказується, що кінцева мета — «повернення наших територій та перемога у війні за право України на самовизначення», в плані повернення йдеться й про АР Крим, але не вказуються шляхи та кроки, в якій спосіб це можливо зробити. У програмі наводиться термін *безпечної* реінтеграції людей з ТОТ, як один з пріоритетів цих напрямів політики.
- У передвиборній програмі «Слуги народу» пропонується створити «систему інформаційної реінтеграції мешканців окупованих територій в Україну», не міститься згадок про ВПО та спеціалізовану політику у відповідній сфері.

Висновки й підсумки за блоком гуманітарної політики:

- Програми політичних сил щодо гуманітарного розвитку орієнтовані на підтримку української культури, розвиток мови та містять ініціативи управлінського характеру, орієнтовані й на імплементацію з боку виконавчої влади.
- Ревізія політики в гуманітарному блоці, скасування існуючих політик в сфері освіти, мови, декомунізації пропонується «Опозиційною платформа — За життя», інші політичні сили стратегічно співпадають в пріоритетах гуманітарної політики, але мають певні тактичні, імплементаційні розходження.
- Тема декомунізації, захисту прав вразливих груп, міжрелігійних відносин, мовної політики не знайшли достатнього відображення у виборчих програмах.
- Опосередкована увага приділена питанням допомоги ВПО та громадянам, які проживають на ТОТ, «Голос», «Батьківщина» містять більш конкретизовані пропозиції в сфері мір довіри, які також потребують зусиль виконавчої влади, не тільки парламенту, виходячи з пропозицій.
- Тема незалежності ЗМІ фактично залишилася поза увагою у виборчих програмах за виключенням тез про протидію впливу олігархів на контент медіа («Слуга народу», «Голос»).
- В сфері медичної реформи чіткі позиції стосовно її підтримки висловлюють «Голос» та «ЄС», інші політичні сили говорять про страхову медицину та не висловлюють конкретних тез підтримки.
- Політичні партії декларують реформи в освітній сфері одним з пріоритетів держави. За скасування освітньої реформи виступає «Опозиційна платформа — За життя».
- Програмні пропозиції політичних сил в гуманітарному блоці раціонально оцінювати виходячи із синергії заходів в сфері реформ в політичній сфері, соціальних реформах з огляду на питання дотримання прав людини, пропозиції в сфері розвитку демократичного урядування.

---

[1] проект Закону України «Про порядок застосування мов в Україні» .
http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66585

[2] У текстах виборчих програмах ЄС, «Батьківщини, «Голосу», «Слуги народу» не виокремлено позицій стосовно декомунізації.

[3] Див відповідні блоки

Аналіз підготовлено Центром політико- правових реформ, Українським незалежним центром політичних досліджень, Фондом «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва та Школою політичної аналітики НаУКМА.

Проект здійснюється Виборчою Радою UA за організаційної підтримки Школи політичної аналітики НаУКМА в рамках Програми сприяння громадській активності «Долучайся!», що фінансується Агентством США з міжнародного розвитку (USAID) та здійснюється Рада в Україні, а також за підтримки Міжнародного Фонду «Відродження».